

Про першу й останню велику війну

ІРИНА ПАСЬКО

26 ЖОВТНЯ 2022

Навесні більшості з нас не читалося нічого, окрім новин. Художня література? Нікчемна бліда вигадка. Наукові праці? Нікого не порятували. Нонфікшен про саморозвиток? Сміх і гріх.

Теодор Аксентович, «Гуцульський похорон», 1882 рік

У березні, божеволіючи від того, що відбувається довкола, я буквально присилувала себе читати — й обрала історичні оповідання. У коротку прозу легко «ввійти»: можна домовитись із собою про ці кілька сторінок на день — і не забути, про що там ішлося. Зараз я думаю: навесні мали би відлунювати історичні паралелі (оповідання були присвячені 1920-м рокам), але боліли тільки назви міст. Київ, Одеса, Харків.

Я зламалася на Миколаєві. Книга досі не дочитана.

У момент розгубленості, страждання, зневіри в розумі й прогресі — хіба ви не відчували чогось такого на самому початку повномасштабного вторгнення? — складно оцінити концепцію циклічності буття й зауважити перегуки подій. Та щойно трохи при звичаюєшся, ці думки приходять. Десь такими словами описують вплив Першої світової війни на культуру людства. Ця трагедія перевернула наше уявлення про себе як вид, проте її затьмарив тотальний жах Другої світової, катаклізми й постійна напруга ХХ століття.

Українська література закарбувала рану: у Першій світовій наші предки, піддані двох імперій, мусили воювати одне проти одного. Драматизм ситуації поглиблювало нерозуміння мобілізованих: за що б'ємося, чому, навіщо? Так чи так Першої світової у творах торкаються Осип Турянський, Ольга Кобилянська, Осип Маковей, Степан Васильченко, Олекса Кобець, Мирослав Ірчан і ще низька письменників і письменниць — комбатантів чи свідків подій. Відбилася війна й на житті та творчості «Покутської трійці» — Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини. Про останнього й поговоримо.

Марко Черемшина (Іван Семанюк, 1874–1927) запов мені в серце під час навчання в університеті. Лекторка подавала його натхненно й енергійно, наголошуючи: вам буде складно, бо трапиться чимало діалектизмів, але письменник вживає їх не для стилізації — це щоб відтворити гуцульську душу.

Про всяк випадок: я з Дніпра, і батьки гадки не мали возити мене в Карпати. Гуцульська душа на третьому курсі була для мене вельми таємничим, якщо не екзотичним предметом. Ця ідея зачаровувала — пізнати щось аж настільки інше, але таке, що в ідеалі мало би бути частиною мого національного самоусвідомлення. Я купила «Вибране» Черемшини в букініста за шалені 2 гривні — і так почалася мандрівка *пляями*.

Лекторка не прикрасила: ідіюстиль Черемшини — це Стефанік на максималках, педаль у підлогу. Він відтворює не лише слова, а навіть фонетику й граматику гуцульської говірки. Звісно, спочатку незрозуміле дратує і виснажує. Але треба дати собі час, щоб подолати цю перешкоду — текст того вартий.

Це подвійна оптика людини, яка є плоттю від плоті тих, про кого говорить, але здатна поглянути на ситуацію збоку.

Іван Семанюк походив із селянської родини (село Кобаки Косівського повіту), і майже всі його твори — про життя тих-таки людей, із якими був знайомий змалку. Відстежувати долі персонажів від оповідання до оповідання — окрема втіха, адже Черемшинині герої — спрацьовані й далеко не завжди морально досконалі ґазди й ґаздині — зрештою викликають колосальне співчуття. Тематика кривди й горя людського забезпечила радянським літературознавцям привід проголосити Черемшину послідовним реалістом. У моєму «букіністичному» виданні початку 1980-х є смішна й сумна теза від автора передмови, Олекси Мишанича: «Українське радянське літературознавство дало відсіч буржуазним авторам, які намагалися зробити видатного письменника-реаліста “модерністом”, перебільшували вплив на нього імпресіонізму». Чи міг літературознавець не писати цієї відвертої маячні? Може, міг, а може, ні — не варто недооцінювати цензуру в тоталітарній державі.

Черемшина ж належав *fin de siècle*, а отже, експериментував. З одного боку, він справді продовжує традицію українського реалізму — на рівні тематики, типізації, «зовнішнього» коментування стану героя. Черемшина підмічає, як гуцули поступово втрачають свою волелюбність, гордість і вітальність: учаться лестити панам, брехати, запопадати, аби вибороти бодай якісь привілеї — печальна і, на жаль, знайома картина підімперського злиденного звиродніння.

Цю реалістичність, однак, Черемшина поєднує з імпресіоністськими замальовками природи — і трагічним експресіоністським світовідчуттям, коли зболене «я» персонажа розпросторюється на весь світ і поглинає його своєю чорнотою. Ще одна суто його прикмета — ритмізація, органічне відтворення мелодики народної пісні у прозі. Показовий тут зачин оповідання «Карби», яке завжди вміщують першим у збірках вибраного:

У пригорщі брав би то село, леліав би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.

Дивіться, хитається межі горами, гей дубова колиска у віночку, чічки розкидає.

Хотів би тоті чічки позбирати, вітрові не дати, в садочку посадити. Та скільки разів рука за ними посягне, стільки разів мерця підіймає.

Це подвійна оптика людини, яка є плоттю від плоті тих, про кого говорить, але здатна

поглянути на ситуацію збоку. Родина Семанюків не була аж така вбога і проста: його батько співав у церковному хорі, був знайомий із Юрієм Федьковичем, багато читав і навіть мав невелику книгозбірню. Юрій Семанюк подбав, щоб його слабкий здоров'ям, але кмітливий син здобув «легшого хліба» — шкільну, гімназійну, а зрештою й університетську освіту. Власне, буди доктором права, Іван Семанюк розумів причини й цілі війни. Та водночас відчував і жах, який вона наводила на «темних» селян, — це усвідомлення моторошно відбито в циклі «Село за війни».

Біда насувається, поглинає — а коли хвиля відступає, не лишається нічого й нікого неушкодженого.

І, перечитуючи її сьогодні, я нарешті пережила жаске впізнавання: *усе те саме*.

«Село за війни» — це кілька новел, протягом яких гине звичний світ. Російська армія дедалі ближче. Є «тісарське» військо і те, що ми назвали б гуцульською територіальною обороною, — «пушкарі», місцеві хлопці з рушницями, що збираються скидати каміння на голови неприятелю. Є режим світломаскування: «Спершу не всі знали, що невільно з хати світла випускати» («Перші стріли»). Є директива не поширювати інформацію про дислокацію військ. Чути вибухи гармат, але ґазди працюють, бо хто ж його скосить? Шкода людської праці.

Є *friendly fire*. Є масове біженство — із дітьми, старими, тваринами. Є порівняння «прильотів» по обидва боки фронту. І постійний страх за близьких на війні, бажання зарадити хоч би чим: «ґаздині годували з горшків і тісарське, і добровільне військо, то за поману [згадку], то за повинність. Поману робили тії ґаздині, що їхні ґазди або сини також пішли на війну і десь у чужім краю за наживою попід чужими вікнами коло чужих ґаздинь колядують».

І, звісно, є болісні втрати. Біда насувається, поглинає — а коли хвиля відступає, не лишається нічого й нікого неушкодженого.

У цій війні в українців Гуцульщини не було «своїх»: австро-угорські війська відступали й кидали їх на поталу ворогу, росіяни, наступаючи, руйнували села дощенту. Війна вела під руку чуму: «Вже нема села, лиш цвинтар». У кульмінаційній новелі циклу, «Село вигибає», є розлогі спогади осиротілої, зганьбленої дівчини: як вибух знищив її оселю з родиною, як помер один її ровесник, і другий, і третій... Вона розповідає квапливо, ніби передчуває, що хлопець, до якого говорить, за хвилину вкоротить собі віку, не здатний жити з каліцтвом.

Бог покинув цей світ, зі Всевишнім немає навіть формального зв'язку: церква згоріла, попа заарештували, паламар згинув на війні, а дяк — від епідемії. Поминки за останніми померлими ґаздами — блюзнірство: бабця-плакальниця краде одяг мерців і п'є за упокій їхніх душ із ворогом. Ця картина здається безнадійною — як наша цьогорічна весна.

Але, перечитуючи «Село за війни» цього разу, я, як не дивно, навіть не плакала. Бо тепер нам дещо відомо про нас самих.

У «Біографії» Марко Черемшина зізнається: «Більше пасивний, чим активний, хочь живо і невгавно шукаю, але не борець я. Швидко запалююсь, але і швидко остигаю. Нечестолубивий, але свободолюбний. Не терплю ніякого ярма».

Знайомо, еге ж? От тільки ми виявилися борцями.

Було б, мабуть, наївно думати, як понад 100 років тому, що ця війна остання чи принаймні остання імперіалістична — бодай би не стала ще однією світовою. Геополітична сутність претензій будь-якої імперії до нас одна: Україна «їх у горлі давит».

Проте є і втіха — її теж можна знайти в нашій історії і мистецтві. На початку 1920-х Черемшина пише оповідання «Туга». Воно ліризоване, ритмізоване — і, мабуть, більше схоже на вірш у прозі, жанр, у якому вправлявся автор, аж поки Іван Франко не вказав йому шлях на віддзеркалення правди життя (але це вже інша історія). «Туга» перейнята болем головної героїні від розлуки з нареченим, але цей хлопець — не очманілий «мобік», якого ведуть на убій. Він робить свідомий вибір взяти участь у Визвольних змаганнях.

Так гартується нація. По холодній весні приходить літо з контрнаступом — і зла осінь. І, хоч нічого ще не закінчено і попереду важкі місяці, ми затирили: здатися — не вихід. На відміну від українців у Першій світовій, більшість точно знає, за що бореться.

У нас виходить дедалі краще.

І цього разу — остаточно вийде.

не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

ІРИНА ПАСЬКО

26 ЖОВТНЯ 2022

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**